

**Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 20 051.154
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника**

**доктору філософських наук, професору
Дойчику Максиму Вікторовичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)**

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філософських наук, доцента, доцента
кафедри філософії Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного
університету «Львівська політехніка»

Сінельнікової Марії Василівної на дисертаційну роботу
Будза Андрія Володимировича
«Формування аксіології у західноєвропейській філософії
кінця ХІХ -початку ХХ століття», подану на здобуття
ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
зі спеціальності 033 Філософія

Актуальність теми дослідження. Аксіологія, зокрема питання цінностей, є надзвичайно актуальною проблемою в будь-яку епоху, оскільки цінності виступають тією «системою координат» в межах якої діє людина, суспільство, людство в цілому. Вони є основними структурними елементами конструювання індивідуального і суспільного буття (с. 21). Однак у своїй дисертації Будз Андрій Володимирович розглядає не стільки природу цінностей чи їх виникнення, скільки походження самого поняття «цінність» та засади формування аксіології як філософської дисципліни (с. 22). На його переконання, вона починає формуватися в кінці ХІХ на початку ХХ століття внаслідок т.зв. «коперніканського перевороту», здійсненого Кантом в гносеології (с. 65). Саме цей «поворот в бік суб'єктивності» (с. 2, с. 62, с. 79-80) перетворив людину на активного «аксіологічного суб'єкта», який відтепер виступає не лише критерієм, але й творцем цінностей. На основі критичного аналізу творів І. Канта, Г. Рікєрта, В. Віндельбанда, Г. Лотце, Ф. Ніцше,

М. Шелера, Н. Гартмана, Будз Андрій Володимирович пропонує комплексний аналіз світоглядних, методологічних та парадигмальних засад, які є підґрунтям розвитку аксіологічної проблематики, використовуючи принцип деісторизації філософських вчень (с. 2, с. 25). Автор наголошує, що формулювання самого поняття «цінність» у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття стає можливим внаслідок секуляризації світогляду в контексті філософії Нового часу та сакралізації людини, яка починає усвідомлювати власну цінність, автономність та значущість в духовній, моральній та раціональній площині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри філософії, соціології, та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Історичний розвиток української та світової філософії: історія та перспективи» (державний реєстраційний номер – 0122U001393). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 9 від 3.11.2020 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Аналіз дисертаційної роботи здобувача дає підстави стверджувати, що Будз Андрій Володимирович логічно, послідовно та переконливо розкриває сутність соціокультурних та концептуальних чинників становлення аксіології у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття. Дисертант встановлює, що аксіологія першопочатково зароджується як феноменологічна аксіологія, яку розвивали Г. Лотце на основі ідеї про чуттєві критерії цінностей (задоволення/незадоволення); Ф. Ніцше, який наголошує на формуванні цінностей у контексті переоцінки цінностей на основі ресентименту та волі до влади; М. Шелер та Н. Гартман, які використовують для розуміння цінностей такі структурні елементи як «почуття

цінностей», «ціннісна свідомість», інтенційність свідомості (с. 26, с. 31-32, с. 41, с.182-185, с.202). Крім цього, Будз А. В. наголошує, що сама феноменологічна аксіологія ґрунтується на основі трансцендентального апріоризму та теорії автономного суб'єкта пізнання, яку розвивають І. Кант та неокантіанці, акцентуючи увагу на структуруванні та ієрархії цінностей на основі феноменологічних явищ, джерелом яких є суб'єкт (с. 29-30). Це дозволяє переосмислити логіку та причини розвитку аксіології на основі концепції важливості суб'єктивності як джерела формування цінностей та ідеї про її початковий етап становлення у феноменологічній версії (с. 34).

Зазначені положення дисертації представлені у науковій новизні та висновках, які є переконливими та аргументованими. Достовірність основних положень та висновків проведеного дисертаційного дослідження Будза Андрія Володимировича підтверджує широка апробація результатів роботи у двадцяти наукових працях, з яких 6 статей у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України, 1 публікація у фаховому виданні іноземної держави (Республіка Польща) та 13 публікацій у збірниках наукових праць та матеріалів тез наукових конференцій. Аналіз статей та матеріалів конференцій засвідчує, що здобувач детально проаналізував соціокультурні та концептуальні чинники становлення аксіології у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття.

Наукова новизна та достовірність одержаних результатів, що виносяться на захист. Провівши дослідження, автор отримав ряд вагомих наукових результатів, які є суттєвим внеском у розвиток філософії, зокрема у сфері аксіології та історії філософії. У своїй дисертації Будз Андрій Володимирович вперше здійснив системний аналіз світоглядних, методологічних, концептуальних та парадигмальних засад, які є підґрунтям для розвитку аксіологічної проблематики у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття на основі застосування принципу деісторизації філософських вчень. Це дає змогу розглянути виникнення аксіології внаслідок

процесів секуляризації та суб'єктивізації світогляду, що впливає на надання людині якості автономної, вільної та раціональної істоти, яка може бути творчою, самостійною та має власні надійні критерії пізнання, конструювання та оцінювання дійсності (с. 25-26). Крім цього, аргументовано доведено, що аксіологія першопочатково зароджується на основі її феноменологічної версії (с. 26).

У роботі отримали подальший розвиток методологічні ідеї І. Канта та Г. Йоаса про важливість суб'єктивності для формування аксіології та конструювання цінностей (с. 26-27). Уточнено, що для появи поняття «цінність» необхідним є наявність поняття «особистості», яке починає формуватись у поглядах Г. Лотце (с. 27). Обґрунтовано, що у неокантіанстві цінності тлумачаться як об'єктивні, однак суть їх об'єктивності не в трансцендентності, а трансцендентальності, оскільки цінності мають функцію значущості незалежно від свідомості конкретного суб'єкта на рівні їх культурного значення, тобто цінності є об'єктивно-трансцендентальними у межах культури як апіорні смисли та значення (с. 29-30). Наголошено, що Ф. Ніцше здійснив своєрідний аксіологічний поворот у філософії, акцентуючи увагу на суб'єкті як джерелі цінностей, що дозволило дисертанту відзначити, що сутність ніцшеанської «переоцінки всіх цінностей» полягає в аксіоцентричному суб'єктивізмі (с. 31). Зазначено, що антропологічний підхід до трактування цінностей знайшов своє продовження у філософії М. Шелера та Н. Гартмана (с. 31-33).

У цілому, наукова новизна результатів дисертаційного дослідження, які представлені автором у Вступі роботи, а також у її висновках не викликає заперечень.

Практичне значення результатів дослідження. Отримані автором результати можуть бути підґрунтям для інструментального вимірювання поняття «цінність», оскільки «цінність», як теоретичне поняття аксіології може, на відміну від інших філософських понять, піддаватися соціологічному

вимірюванню. Дисертант зазначає, що «цінність» на відміну від інших філософських понять (особливо онтологічних та гносеологічних: наприклад, буття, закон, причина, першооснова, субстанція, свідомість, мислення) має «вихід» на практичний вимір людського буття. У такому аспекті поняття «цінність» можна операціоналізувати в емпіричному вимірі, тобто його можна «перевести» з теоретичного рівня на емпіричний, принаймні на естетичному рівні, де критерієм цінностей буде тілесне задоволення чи незадоволення, яке має феноменологічний ракурс.

Загальна оцінка змісту роботи. Ознайомлення зі змістом і структурою дисертаційного дослідження Будза А.В. дає підстави стверджувати, що в ньому чітко сформульовано актуальність теми, мету і завдання роботи, об'єкт і предмет, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. Зміст анотації адекватно висвітлює основні відомості про методологію дослідження, аргументовані результати та основні ідеї дослідження і не містить інформації, яка відсутня в дисертації. Автор використовує широкий спектр методів, які уможливили дослідження становлення філософської теорії цінностей у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття. Зокрема, дисертант використовує системний підхід, який дає змогу розглядати аксіологічну проблематику у її зв'язку із онтологічними, гносеологічними, етичними та філософсько-антропологічними проблемами. Крім цього, було використано метод історико-філософської реконструкції, який допомагає відтворити модель історико-філософського становлення поняття цінність в історії західноєвропейської філософії кінця XIX – початку XX ст. Завдяки використанню компаративного аналізу дисертант порівнює аксіологічні ідеї, тоді як герменевтичний метод дозволив йому на основі текстуального аналізу проникнути у специфіку світогляду мислителів та виявити в ньому ті парадигмальні принципи, які впливають на розуміння і тлумачення людиною цінностей в межах певної світоглядної парадигми і картини світу. Також дисертантом було застосовано принцип суб'єктивного

конструювання цінностей Г. Йоаса, принцип повороту до суб'єктивності, принцип активного та автономного суб'єкта пізнання та принцип деісторизації філософії.

Фундаментальність та комплексність роботи підтверджується у всебічному та поступовому вивченні здобувачем предмета дослідження. У першому розділі «Історіографія, джерела та методологія дослідження причин виникнення поняття «цінність» та «філософія цінностей» досліджуються особливості дефініції концепту «цінність» в історико-філософському процесі, включаючи його концептуальні засади (с. 37). При цьому Будз Андрій Володимирович зауважує, що в наявних концепціях не ставляться питання щодо парадигмального підґрунтя виникнення поняття «цінність» (с. 43). Тому дисертант зосереджує свою увагу на вивченні специфіки впливу світоглядних і методологічних парадигм філософії (в онтології, гносеології, етиці, філософській антропології) на появу аксіологічної проблематики в історії філософії. Крім цього, автор аналізує типологію цінностей та різні підходи до їх розуміння, виділяючи невиявлені раніше аспекти, акцентуючи увагу на тому, що аксіологія за своєю суттю виникає на основі критики позитивізму і матеріалізму і як реакція на них (с. 38, с. 153-154). При цьому дисертанту видається доволі дискусійною можливість існування аксіології логічного позитивізму або ж діалектико-матеріалістична теорія цінностей. Автор звертає увагу на історичний розвиток поняття «цінність» в історико-філософському процесі, зауважуючи, що даний термін в багатьох філософських текстах має лише спорадичний і латентний характер, а тому аксіологічні міркування у багатьох текстах не є системними (с. 41). Досліджуючи феноменологічний підхід до природи цінностей Будз А.В. зазначає, що більшість авторів зараховують феноменологічну аксіологію до області феноменології, яка має справу з проблемами, які зараз досліджуються метаетикою. Натомість дисертант пропонує називати «феноменологічну аксіологію» початковим етапом розвитку аксіології у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття (с. 41).

У другому розділі «Передумови виникнення аксіології у філософії Нового часу» дисертант наголошує, що саме епоха Нового часу закладає підґрунтя для формування аксіології. Оскільки саме в цей час виникає парадигма раціоналізму у філософії, яка спонукала до секуляризації світогляду, що дозволило людині стати активним, автономним та творчим суб'єктом пізнання (с. 84-85). Одним з аспектів цієї секуляризації, на думку дисертанта, стає усвідомлення людиною своєї цінності (с. 96). Цьому сприяє розробка ідеї свободи, яка починає тлумачитись як природний стан людини (Дж. Лок), що надає їй можливість самостійно пізнавати світ та визначати цінності (с. 96). Подібний антропологічний поворот у філософії стає однією із причин формування аксіології (с. 96). Також цьому посприяли «онтологічний» і «психологічний» повороти філософування (здійснені Р. Гекелем), «гносеологічний» і «естетичний» повороти О. Баумгартена та «коперніканський переворот» в теорії пізнання І. Канта (с. 100).

У третьому розділі «Становлення аксіології у руслі Кантової та неокантіанської філософії» дисертант окреслює вагоме місце Кантової гносеології та етики у розвитку аксіології в західноєвропейській філософії (с. 102-105). При цьому наголошується, що для Канта поняття цінності має в першу чергу етичний вимір, тобто філософ веде мову не про «цінність взагалі», а про «моральні цінності» (с. 116). І хоча у Канта намічаються секуляризаційні процеси у гносеології, однак, як слушно зазначає дисертант, його онтологія та етика деякою мірою підпорядковані трансцендентизму (с. 108). Тому, незважаючи на те, що моральні та аксіологічні судження вибудовуються на основі автономного людського розуму, «гарантом» їх істинності виступає Бог (с. 109). Крім цього, дисертант зауважує, що для Канта існують лише дві основні цінності – моральність та людство (с. 115). І хоча німецький філософ напряду не говорить про людину як цінність, однак він говорить про неї як про «мету (ціль)» (с. 111-112), що засвідчує її значущість та «суспільну цінність» (с. 113), яка проявляється саме в її моральності (с. 115). На цій основі моральна телеологія І. Канта стає підґрунтям для розвитку аксіології (с. 112), яку в

подальшому продовжили розвивати неокантіанці. Представники неокантіанства наголошували на понятті «цінність» як головному понятті, крізь яке вирішуються інші питання філософії (с. 123). На цій основі Будз Андрій Володимирович вважає, що саме неокантіанці одними із перших в історії філософії звернулися до проблеми цінностей на термінологічному рівні та своїми поглядами сприяли становленню аксіології як однієї із галузей філософського знання (с. 123). В дисертації наголошується, що неокантіанські цінності є об'єктивними та мають історичний характер, а людина є тільки посередником між світом цінностей і реальністю через усвідомлення їх значущості (с. 123). Внаслідок цього цінність набуває феноменологічного забарвлення і не сприймається виключно як онтологічна категорія. Таким чином неокантіанці починають формувати феноменологічну аксіологію, яка акцентує увагу саме на «розумінні цінностей», підґрунтям якого стає герменевтика (с. 124).

В останньому, четвертому розділі «Розвиток феноменологічної аксіології у контексті посткантіанської філософії» дисертант відзначає, що поняття «цінність» було сформульоване Г. Лотце тільки в кінці XIX ст., причому в антропологічно-етичному сенсі (с. 157). Через що унікальною особливістю аксіології є те, що вона зароджується в межах етики і лише Е. фон Гартман виділяє її як окрему філософську науку (с. 138-139). Дисертант наголошує, що саме у міркуваннях Г. Лотце простежується секуляризація моральних засад, адже критерієм моральних цінностей виступають не вищі духовні сутності, а суб'єктивний принцип задоволення/незадоволення (с. 149-150). Тому моральні засади у Г. Лотце, як констатує Будз А.В., носять прагматичний та гедоністичний характер. Однак при цьому людина причетна до Бога, виступаючи єдністю духовного і матеріального, а тому є цінною, що закладає основи парадигми персоналізму (с. 155). Цю лінію продовжує Ф. Ніцше, який першим поставив питання про виникнення цінностей і своєю відповіддю поклав початок їхньої переоцінки (с. 166). Він вважав, що основні, передусім християнські, цінності базуються на почутті ресентименту, яке трактується

дисертантом як елемент феноменологічного розуміння походження цінностей, оскільки вони структуруються або «переоцінюються» на основі негативних людських почуттів (с. 177). Саме під впливом Ніцше філософія кінця XIX – початку XX ст. стає «філософією та феноменологією цінності» (с. 166), оскільки в нього воля до життя виступає основним джерелом цінностей. Подальший розвиток феноменологічної аксіології автор простежує у поглядах М. Шелера та Н. Гартмана.

Висновки, які сформульовані у дисертації є чіткими, логічними та корелюються із зазначеними у Вступі завданнями і метою дослідження. Кожен пункт висновків є обґрунтованим та враховує основні наукові результати змісту розділів дисертації. У цілому дисертація є завершеним науковим дослідженням із результатами наукової новизни.

Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертаційної роботи та публікацій не виявлено ознак академічного плагіату, елементів фабрикації та фальсифікації. Автором застосовано посилання на його наукові публікації, публікації інших авторів, нормативні документи та інші джерела. У дисертаційній роботі відсутні порушення академічної доброчесності. Дослідження Будза А.В. містить результати власних ідей автора. На ідеї, розробки і теорії, які не належать здобувачеві наявні посилання на джерела інформації. Загалом у дисертації та наукових публікаціях, які висвітлюють основні результати дослідження, дотримано принципи академічної доброчесності та вимоги чинного законодавства щодо авторського права. Особистий внесок здобувача полягає у тому, що автором самостійно проведено системний аналіз становлення аксіології та встановлено, що вона формується у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття на основі феноменологічної аксіології.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження. У цілому, дисертація Будза Андрія Володимировича виконана із належним

обґрунтуванням наукових положень. Проте, на мій погляд, можна було розвинути науковий потенціал дисертації змінивши деякі акценти дослідження, які вказані нижче та мають рекомендаційний характер.

1. У своїй дисертації Будз А.В. зазначає, що ніцшеанський ресентимент включає почуття заздрості, озлоблення та обурення (с. 31, с. 177), хоча насправді основні його «інгредієнти» – це почуття заздрості, образи та мстивості (як це аргументовано доводить М. Шелер).

2. Характеризуючи філософію Нового часу, як передумову виникнення аксіології ХІХ – ХХ ст. внаслідок сакралізації суб'єкта (с. 28), дисертант не згадує про тенденції дегуманізації людини (Ж. Ламетрі «Людина-машина») в цей період філософування.

3. У третьому розділі, аналізуючи кантівську етику, дисертант зазначає, що норми категоричного імперативу на відміну від онтологічних суджень людина може перевіряти на практиці, зокрема на основі відчуттів вдоволення або невдоволення (с. 105-106). Цитуючи Кантову «Критику чистого розуму», дисертант робить висновок, що в такому ракурсі для моральних понять в якості критеріїв їх істинності слід застосовувати чуттєві дані суб'єкта (с. 106). Однак у праці «Критика практичного розуму» Кант також наголошує, що емпіричні підстави визначення не годяться для загального зовнішнього законодавства та що чиста форма закону може бути уявлена лише розумом, а відтак не є предмет чуттів («Критика практичного розуму»). Думаю, тут варто зробити деякі уточнення щодо співвідношення чуттєвості і раціональності в етиці Канта.

4. Хоча дисертант неодноразово згадує про утилітаризм (с. 113, с. 147, с. 173-174), противником якого виступає Кант, однак він не акцентує увагу на тому, що Кантову етику називають деонтичною. І, що на відміну від утилітаризму, вона зосереджена не на кінцевому результаті людських дій (консеквенціалізм), а на вихідних мотивах, в основі яких лежить почуття обов'язку. Хоча про обов'язок автор говорить (с. 116), однак дещо побічно.

5. В своєму дисертаційному дослідженні Будз А.В. згадує про аксіологічний поворот у Ніцше, при цьому дуже мало уваги приділяє

релятивізму стосовно цінностей (с. 167) та не згадує про ніцшеанський імморалізм. Крім того, не згадується, що не кожна людина здатна до переоцінки та до творення нових цінностей. Адже, за Ніцше, це прерогатива виключно «надлюдини» (про яку є згадка на с. 170, але не в цьому контексті, а радше як заміна слова «людина»), сильної духом особистості, яка завдяки волі до влади (тобто, самовладанню) здатна створювати нові засади свого буття.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Будза Андрія Володимировича на тему «Формування аксіології у західноєвропейській філософії кінця XIX – початку XX століття» є цілісним, завершеним, самостійним науковим дослідженням, що виконане на належному теоретичному рівні. Структура та обсяг дисертації відповідає поставленій меті і завданням, які повністю вирішені у процесі дослідження. Основні положення дисертаційної роботи, які винесені на захист мають елементи наукової новизни та розкривають основні особливості розвитку аксіології кінця XIX – початку XX століття. Автор провів критичний аналіз літератури по темі дисертації та знайшов актуальний аспект дослідження виникнення аксіології крізь призму автономного та творчого суб'єкта в контексті феноменологічної аксіології.

Дисертаційна робота Будза Андрія Володимировича за змістом, структурою, оформленням, обґрунтованістю наукових результатів і новизною відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор – Будз Андрій Володимирович – на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 033 Філософія.

Офіційний опонент:

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Інституту
гуманітарних та соціальних наук
Національного університету
«Львівська політехніка»

Марія СІНЕЛЬНІКОВА